

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У БОЛГРОМОВНИХ СЕЛАХ ПОДУНАВ'Я

Н.М.Гончар

(кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье рассматриваются официальный и фактический статус украинского языка в регионе; тенденции функционирования украинского языка в болгарских селах украинского Придунавья. Проанализировано языковое поведение болгар и их ценностные ориентации при выборе языка общения в различных сферах коммуникации.

The article deals with the official and the factual status of the Ukrainian language in the region; tendencies of functioning of the Ukrainian language in the Bulgarian villages of the Ukrainian Danube. It is analyzed the linguistic behavior of the Bulgarians and their value orientations in choosing the language of the intercourse in the various fields of the communication.

Вивчення функціонування української мови в болгарських селах Одеської області, де компактно проживає болгарське, гагаузьке, українське, російське населення, є першим дослідженням такого плану. Врахування власне мовних і позамовних (соціолінгвальних) чинників дозволяє проаналізувати оцінне ставлення жителів сіл до української мови за соціальними, освітніми, віковими і статевими параметрами, виявити ситуативну й стратифікаційну варіативність вибору репрезентованих мов.

Метою статті є виявлення тенденцій функціонування української мови у болгарських селах Подунав'я.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) охарактеризувати офіційний і фактичний статус української мови та її роль у житті колективу;
- 2) показати динаміку розвитку стереотипів мовної й мовленнєвої поведінки в різних соціальних та вікових групах.

При вивченні динаміки функціонування української мови було використано дані анкетування мешканців сіл, результати офіційних переписів населення.

В анкетуванні брали участь представники різних груп населення: робітники, службовці, учні середніх шкіл, пенсіонери. Анкетування проводилося з 2009 року по 2012 рік. При доборі інформантів враховувалися такі соціальні параметри, як вік, освіта, соціальний стан.

Вивчення окресленої проблеми дає можливість виявити мовні потреби населення, результативність здійснюваної мовної політики, спрогнозувати тенденції мовного розвитку.

Головними факторами, що зумовлюють функціонування української мови в болгаромовних населених пунктах, є, з одного боку, мовна політика держави, а, з іншого - мовна поведінка населення, соціальні норми використання мов, які склалися в цьому суспільстві, а також ціннісні орієнтації індивідів стосовно мов. Для дослідження якісного боку мовної ситуації в умовах білінгвізму необхідно вивчити соціально-історичні причини його становлення і характер відношення між мовами в досліджуваному мовному колективі. Крім того, варто звернути увагу на соціально-культурну характеристику спільноти: місто чи село, характер зайнятості, чисельність населення, національний і соціальний склад, освітній рівень населення. Для вивчення кількісного боку мовної ситуації в певній мовній спільноті досліджуємо використання української мови в різних сферах спілкування: соціально-функціональних (родина, школа, магазин, транспорт); визначаємо індивідуальний вибір мови читання, письма, перегляду телепередач, з'ясуємо причини ситуативного вибору інформантами мови спілкування залежно від соціально-демографічних ознак (за соціальним станом, віком, рівнем освіти, мовою спілкування з батьками, спілкування рідною мовою). Мовний вибір залежить також від комунікативної компетенції учасників мовленнєвого спілкування.

Прийнятий у 1989 році Закон про мови, що надав українській мові статусу державної в регіоні, сприяв частковій зміні мовної ситуації. Це зумовило зміну комунікативних норм в офіційних сферах функціонування мов, активізацію вживання української мови, зміни ціннісних орієнтацій комунікантів відносно мов, що відобразилося насамперед у перерозподілі сфер використання української й російської. Зростання престижності української мови і розуміння того, що вищу освіту можна отримати тільки завдяки ній, стимулюють її вивчення. Володіння державною мовою надає можливість індивідові професійно реалізуватися. Якщо молодь не буде вивчати українську мову, можна очікувати, що ціле покоління, котре з об'єктивних причин не володіє досконало українською літературною мовою, випаде з активного життя держави за мовним чинником [1, 61].

Серед болгар Подунав'я практично немає одномовних, для більшості представників молодшого покоління рідною мовою є російська. Болгари старшого покоління використовують рідну мову в сімейно-побутовому середовищі. Молодше покоління не вважає рідну мову престижною, не зацікавлене в її вивченні, оскільки не бачить можливостей її застосування в майбутньому. Серед болгар спостерігається тенденція зниження рівня володіння рідною мовою і звуження сфер її застосування, що може призвести до зміни мови в цій мовній спільноті та її зникнення як засобу ідентифікації етносу. Діалекти болгарської мови, що функціонують на території бессарабських сіл, характеризуються територіальною й соціальною обмеженістю, неповнотою виконуваних ним суспільних функцій, серед яких найбільш повно представленою є функція побутового спілкування. Вони не мають тих різноманітних стилів, як базові в навчальному процесі.

Для представників молодшого покоління більш престижними є російська та українська мови, які є базовими мовами навчання в школі. Це пов'язано, насамперед, із прагненням молоді до професійної реалізації. У сучасному суспільстві сфера освіти є найбільш соціально значущою для мовного розвитку особистості, часто саме вона диктує людині плани мовної самореалізації. На думку Н.Б.Мечковської, мова базової освіти має найбільші шанси стати основною мовою життєдіяльності людини [2].

Сьогодні соціальні умови, що підтримували функціонування мов національних меншин у селах Подунав'я, зникають. Факультативне викладання болгарської літературної мови у середній школі, що продовжується вже 20 років, не вплинуло суттєво на мовну ситуацію в селах. Так, у багатьох болгарських селах, таких як Кам'янка, Суворово, Кирнички Ізмаїльського району Одеської області частина батьків не бажають, щоб діти вивчали у школі болгарську мову. На питання «Які мови повинні вивчати ваші діти?» тільки 27% респондентів відповіли, що необхідно вивчати болгарську поряд з російською, українською й англійською.

Представники болгарського етносу віком від 18 до 25 років хочуть говорити зі своїми дітьми переважно російською та українською мовами, оскільки в подальшому дитина вивчає в школі українську мову з опорою на російську. Батьки намагаються виробити у власних дітей навички спілкування російською мовою і тим самим підготувати їх до навчання у дошкільних і шкільних закладах, щоб вони мали рівні зі своїми російськомовними однолітками можливості засвоєння матеріалу, а також щоб полегшити процес їх подальшої соціалізації. У багатьох сім'ях діти володіють рідною мовою тільки пасивно. У сім'ях між представниками молодшого покоління, між братами і сестрами болгарський діалект вживається поряд з російською й українською мовами. Хоч батьки між собою, зі старшим поколінням спілкуються болгарською мовою, проте в розмовах з дітьми переходять переважно на російську.

Перехід вищої школи на викладання державною мовою вніс серйозні зміни у громадську думку жителів сіл щодо мовного питання, намітилося зростання інтересу до української. Знання національних діалектів вважається необов'язковим, тому що звужується сфера їх вживання, й вони перестають бути необхідними для соціалізації дитини.

Існує пряма залежність між віком інформантів і вибором мови спілкування. Спостереження за мовною поведінкою індивідів, що належать до одновікових груп, дозволяє виявити однотипність вибору мовних форм спілкування. Вікова диференціація населення є однією з найбільш істотних демографічних ознак, які впливають на мовну поведінку жителів, і чинником, що визначає ступінь функціонування мов. Молодь критично ставиться до мовної

поведінки дорослих і прагне змін. У мовленні молодшого покоління виникає нова форма адаптації до мінливих комунікативних умов. Молодше покоління прагне засвоїти більш престижні мови, частіше, ніж представники інших вікових груп. Вони формують нові типи мовної поведінки, які згодом становляться нормою комунікації [3, 293].

За даними анкетування, рідна мова впливає на характер мовної поведінки представників старшого та середнього поколінь. З усіх опитаних максимальна вживаність болгарської мови характерна для осіб старшого покоління: у розмові з батьками частота її використання болгарами становить 77%, це пов'язано з повагою до старших, традицією спілкування з батьками рідною мовою. Болгарська мова домінує також у спілкуванні з дружиною / чоловіком, частота її використання складає 63%. У комунікації з друзями, які знають діалект болгарської мови, частота вживання болгарської становить 97%, оскільки вона є домінуючою у сфері міжособистісного спілкування на території зазначених сіл, і тільки 4 % опитаних контактують із друзями українською мовою. На роботі 64% інформантів говорять болгарською, а 32% – російською, 7% – українською.

Виявлено також істотні розходження у виборі мови спілкування з дітьми опитаних різних вікових груп. Представники молодшого покоління болгар зі своїми дітьми переважно спілкуються російською (57%), українською – 8 % опитаних, решта використовує болгарську мову.

Наступним етапом дослідження є вивчення кореляційної залежності вибору мов від професії. Професійною сферою детерміновано моделі мовної поведінки індивідів, оскільки вони значну частину свого часу проводять у трудових колективах із внутрішньою ієрархією. На вибір мови спілкування на роботі впливають, насамперед, соціальні стосунки між комунікантами. Якщо це колектив, у якому значну частину працівників складають службовці, то вони розмовляють між собою, як правило, російською або українською.

В ході внутрішньогрупового аналізу мовної поведінки службовців, робітників та учнів болгарської національності спостерігається більш висока середня частота комунікації українською мовою в групі учнів – 11% порівняно зі службовцями – 7%. У робітників вибір мови залежить від національного складу колективу: російська мова домінує в комунікації з російськомовними колегами і з керівниками підприємств, українську обирають 2% службовців.

Вплив рівня освіти на вибір мови показав, що 47% осіб з вищою освітою можуть вільно спілкуватися українською мовою, якщо цього потребує ситуація спілкування. Це інформанти, які здобули вищу освіту за роки незалежності України. Формування мовного стереотипу відбувалося під впливом чинників “освіта” і “професія”, які розвивають у мовців навички активного володіння українською мовою, надалі їх вплив виявляється не тільки на роботі, але й у побутовій сфері.

У спілкуванні з дітьми в осіб з вищою освітою переважає російська – нею говорять 52% опитаних, а 24% інформантів зазначили, що разом з російською користуються ще й українською мовою.

Важливим для прогнозування мовної ситуації в майбутньому є вивчення оцінки респондентами власних знань української мови. Інформантам було запропоновано оцінити рівень свого володіння усною та писемною формами української мови. До анкети було введено питання, які дозволяють анкетованим висловити своє ставлення до української мови, оцінити рівень володіння нею і продемонструвати ціннісні орієнтації щодо неї.

У групах службовців болгарської національності немає різниці в самооцінці своїх можливостей щодо послуговування українською в різних видах мовленнєвої діяльності. Однаково високим є рівень розуміння чужої мови – її частота в дорівнює 94%, добре читають українською 71% службовців, значно нижче ними оцінюються власні можливості говоріння українською – 68%. Водночас необхідно зазначити, що 32% болгар володіють навичками письма, це переважно інформанти, які працюють з діловими паперами.

Самооцінка розуміння україномовних текстів у групі болгар-робітників є нижчою, ніж у службовців, але разом з тим і досить значною: 64% з них добре розуміють тексти різної тематики і стилістичної спрямованості. Ці показники є високими для населених пунктів, де українців дуже мало.

Дані анкетування свідчать, що молодше покоління орієнтоване на вивчення української мови. Молоді інформанти зазначили, що можуть говорити українською мовою на шкільну, наукову тематику, передавати зміст кінофільмів чи інформацію, отриману українською мовою.

Відповіді свідчать, що шкільне навчання українською мовою дає результати. Учні краще, ніж службовці та робітники розуміють тексти, написані українською мовою: говорять нею 97% учнів болгарської національності. Беручи до уваги досить високі показники самооцінки знань української мови, необхідно враховувати, що дані можуть бути дещо завищені, зумовлені розбіжністю між декларованою в анкеті оцінкою власних знань та реальним рівнем володіння мовою респондентами, оскільки українською ця група інформантів користується здебільшого на уроках та в державних установах. Учні зберігають свою належність до рідної національної групи, але вивчають іншу мову з метою інтегрування в іншу соціально-мовну групу. Хоч молодше покоління спілкується переважно російською, спостережено тенденцію до розширення функцій української мови. Саме зі знанням української починає пов'язуватися успішність майбутньої кар'єри, що стає стимулом для вдосконалення володіння нею.

Велику роль у цьому відіграє мовна політика, яка сприяє закріпленню певної ієрархізації використання мов, формує стереотипи мовної поведінки.

Отже, порівнюючи самооцінку респондентів щодо рівня володіння ними українською мовою, можна зробити висновок, що вони бажають і можуть вивчати українську мову та використовувати її в комунікації.

У ході соціолінгвістичного опитування, проведеного в болгарських селах, отримано дані про мовну поведінку жителів. Результати аналізу показали, що усі члени досліджуваного мовного колективу – білінгви і мультилінгви. Сформований на території сіл мультилінгвізм є активним, із широкими, але не однаковими соціальними функціями представлених мов у всіх сферах спілкування. Більшість білінгвів використовує мови, представлені в населеному пункті, не однаковою мірою – в різному обсязі, з різною активністю тощо. З'ясовано залежність вибору української мови від соціальних чинників. Вік і рівень освіти є основними чинниками, що впливають на частотність функціонування української мови в різних сферах. Аналіз самооцінки знання української мови показав, що болгарари високо оцінюють свій рівень володіння писемним і усним мовленням. Розбіжності в оцінці рівня знань мови спостерігаються в різних соціальних групах: службовці й учні вище від робітників оцінюють свій рівень володіння українською. Інформанти зазначили, що українську мову престижно вивчати, її знання сприяє просуванню людини в суспільстві, дає можливість одержати вищу освіту й інтегруватися в україномовний суспільний простір.

1. Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 г.г. / А.А. Колесников, Е.П. Берестецкая, Н.М. Кольцун, Л.Н. Топчий. – Измаил, 1994.
2. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М., 2000.
3. Виденов М. Увод в социолингвистиката. – София, 2000.